

Verloren Erfgoed

HANDREIKING

Augustus 2026

*Wat je
vergat,
zal je
toekomen*

Academiehuis
Grote Kerk Zwolle

Inhoud

Inleiding	4
1. Literatuur	6
Erfgoed: van monument naar betekenis	6
Verloren erfgoed: meer mogelijkheden dan alleen reconstructie	7
2. Inzichten uit interviews	8
3. Casus Zwolle: de verdwenen toren van de Sint-Michaëlskerk	9
Belangrijke lessen voor de praktijk	10
4. Routekaart voor het omgaan met verloren erfgoed	11
Bijlagen	16
1. Literatuur	16
2. Inzichten uit de interviews	21
3. Voorbeeldencarroussel	26
4. Voorbeelden van gemeenschaps-ontwikkelingsprojecten	30
Colofon	34

Inleiding

Deze handreiking is bedoeld voor monumenteneigenaren, initiatiefnemers in de ruimtelijke ontwikkeling, gemeentelijke beleidsmakers en iedereen die zich bezighoudt met erfgoed. Ook is zij geschikt voor mensen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van een plek en willen onderzoeken hoe verloren erfgoed opnieuw betekenis kan krijgen.

De handreiking richt zich op verloren materieel erfgoed: gebouwen, bouwwerken en andere tastbare objecten die zijn verdwenen. Zij biedt een praktisch stappenplan voor iedereen die met zo'n verlies aan de slag wil. Daarbij staat niet alleen de vraag centraal óf en hoe iets kan worden teruggebracht, maar vooral hoe het verhaal van een verdwenen plek opnieuw betekenis kan krijgen voor de samenleving. Het gaat om een gezamenlijke ontdekkingsstocht, waarvan de uitkomst ongewis is: van een eenmalig event tot een historisch verantwoorde reconstructie. Door stap voor stap te werken ontstaat ruimte om het verleden te verbinden met het heden en de toekomst. Verloren erfgoed kan zo bijdragen aan de identiteit van een plek, de betrokkenheid van bewoners en de verdere ontwikkeling van een stad of dorp.

De handreiking begint met een overzicht van de belangrijkste inzichten uit de literatuur. Daarna volgen de lessen uit gesprekken met architecten en erfgoedsspecialisten. Vervolgens wordt de casus van de verdwenen toren van de Sint-Michaëlskerk - nu Academiehuis Grote Kerk - in Zwolle besproken. Tot slot biedt de handreiking een praktische routekaart voor iedereen die met verloren erfgoed aan de slag wil.

De Grote of Sint-Michaëlskerk toen en nu
Beeld: Douwe Dijkstra - Schilderij: Jan Grasdorp

Literatuur

Erfgoed: van monument naar betekenis

De manier waarop we naar erfgoed kijken is de afgelopen decennia veranderd. Waar vroeger vooral de nadruk lag op het behoud van historische gebouwen en originele materialen, is er tegenwoordig ook veel aandacht voor de verhalen, herinneringen en maatschappelijke betekenis van erfgoed. Het Charter van Venetië (1964) legde internationale uitgangspunten vast voor restauratie en reconstructie. Daarbij stonden authenticiteit – het zoveel mogelijk behouden van oorspronkelijk materiaal en historische kenmerken – en het bewaren van verschillende historische bouwlagen centraal.

Later werd de blik breder. Het Nara Document (1994) benadrukt dat erfgoed altijd verbonden is met de culturele context waarin het is ontstaan. Wat voor de ene gemeenschap waardevol is, hoeft dat voor een andere niet te zijn. Ook erfgoedwetenschapper Laurajane Smith (2006) beschrijft erfgoed niet als een neutraal object, maar als iets wat ontstaat in een sociale en politieke context. Zij stelt dat erfgoed als praktijk ontstaat doordat mensen betekenis geven aan verleden en identiteit.

Die ontwikkeling is ook terug te zien in het Verdrag van Faro (2005), waarin niet langer alleen het monument centraal staat, maar vooral de relatie tussen mensen en erfgoed. Het verdrag benadrukt dat iedereen moet kunnen meedenken over de betekenis van erfgoed en dat erfgoed een belangrijke rol speelt in de samenleving. De aandacht is daarmee verschoven van het monument op zichzelf naar de betekenis die erfgoed heeft voor mensen en hun leefomgeving.

Verloren erfgoed: meer mogelijkheden dan alleen reconstructie

De literatuur laat zien dat er verschillende manieren zijn om met verloren erfgoed om te gaan. Een historische reconstructie is er daar één van, maar zeker niet de enige. Soms krijgt juist het verlies zelf een bijzondere betekenis. Denk aan gebouwen die tijdens een oorlog of natuurramp verloren zijn gegaan. Het ontbreken van een gebouw vertelt dan óók een verhaal en maakt deel uit van de geschiedenis van een plek.

Er zijn verschillende manieren om die geschiedenis zichtbaar te houden. Dat kan door reconstructie, maar ook door een herinneringsplek te maken, een markering in de openbare ruimte aan te brengen of een eigentijdse toevoeging te ontwerpen die verwijst naar wat verdwenen is. Volgens de literatuur is reconstructie vooral passend wanneer:

- Het verdwenen erfgoed een uitzonderlijk grote cultuurhistorische betekenis heeft en van groot belang is voor de identiteit van de mensen wier erfgoed het is.
- Er voldoende betrouwbare historische informatie beschikbaar is over de oorspronkelijke vorm.
- Een reconstructie helpt om de geschiedenis van de plek beter te begrijpen.

Reconstructie ligt minder voor de hand wanneer er te weinig historische kennis beschikbaar is, wanneer juist het verlies een belangrijk onderdeel van het verhaal vormt, wanneer er weinig maatschappelijk draagvlak is of wanneer een andere oplossing de geschiedenis beter zichtbaar kan maken. Ook praktische bezwaren, zoals hoge kosten of technische beperkingen, kunnen een rol spelen.

Bijlage 1 bevat een uitgebreide toelichting op de geraadpleegde literatuur.

Inzichten uit interviews

De gesprekken met architecten en erfgoedspecialisten laten zien dat er verschillend wordt gedacht over reconstructie en nieuwe toevoegingen aan historische plekken.

Architecten kijken over het algemeen vrij open naar reconstructie. Zij zien het als één van de manieren om een historische plek opnieuw beleefbaar te maken. Erfgoedspecialisten zijn meestal terughoudender. Zij maken zich zorgen over authenticiteit – een reconstructie heeft nooit de historische gelaagdheid van het origineel – en over het risico dat belangrijke cultuurhistorische waarden verloren gaan of dat een onjuist beeld van de geschiedenis ontstaat.

Wanneer een bekend gebouw verloren gaat, zoals de Notre-Dame in Parijs of de Vondelkerk in Amsterdam, is de eerste reactie vaak dat het gebouw zo snel mogelijk moet worden herbouwd. Verschillende geïnterviewden koppelen deze reactie aan het psychologische begrip verliesaversie: de menselijke neiging om verlies zwaarder te ervaren dan winst en daarom het liefst terug te willen naar de oude situatie.

Opvallend is dat geen van de geïnterviewden principieel vóór of tégen reconstructie is. Volgens hen begint een goed plan met een andere vraag: welke waarden zijn verloren gegaan en welke betekenis hebben die voor de samenleving? Pas daarna kan worden bepaald welke oplossing daarbij past.

Veel geïnterviewden waarderen ook transformatie met winst: het toevoegen van iets nieuws aan een historische omgeving, waardoor niet alleen het verleden zichtbaar blijft, maar de plek ook een nieuwe kwaliteit krijgt. Zo'n toevoeging kan architectonisch, landschappelijk of artistiek zijn, zolang zij respectvol aansluit bij de geschiedenis van de plek en bijdraagt aan de beleving ervan.

De interviews maken duidelijk dat er geen standaardoplossing bestaat voor verloren erfgoed. Reconstructie kan passend zijn, maar herinnering, markering, een eigentijdse toevoeging of het bewust zichtbaar laten van de afwezigheid kunnen net zo waardevolle keuzes zijn. De belangrijkste les uit de gesprekken is dan ook dat niet de vorm van de ingreep centraal moet staan, maar de betekenis ervan. Welke waarden willen we behouden? Welke verhalen willen we blijven vertellen? En hoe zorgen we ervoor dat ook toekomstige generaties zich met deze plek kunnen verbinden? Wie iets wil terugbrengen van verloren erfgoed, doet er daarom goed aan eerst stil te staan bij de belangrijkste vraag van allemaal: waarom willen we iets terugbrengen? En waarom ervaar je een gemis?

Bijlage 2 bevat een uitgebreidere samenvatting van de gesprekken met de geïnterviewde experts.

Casus Zwolle: de verdwenen toren van de Sint-Michaëlskerk

Eeuwenlang bepaalde de toren van de Sint-Michaëlskerk – het huidige Academiehuis Grote Kerk – de skyline van Zwolle. Met een hoogte van 113,5 meter was het ooit de hoogste kerktoeren van Nederland. Aan het einde van de zeventiende eeuw ging de toren verloren nadat hij meerdere keren door de bliksem was getroffen. Hoewel de toren verdween, bleef het verhaal ervan leven in het collectieve geheugen van de stad.

In 2023 vroeg het Academiehuis inwoners, ontwerpers en andere belangstellenden na te denken over de vraag of de verdwenen toren een nieuwe betekenis zou kunnen krijgen. De belangstelling was groot: ruim zestig ontwerpen en ideeën werden ingediend. Dat vormde het startpunt voor een vervolgtraject binnen het Verdrag van Faro, waarin bewoners, gebruikers, deskundigen en andere betrokkenen samen onderzochten wat de verdwenen toren vandaag de dag nog betekent.

Met steun van een Faro-subsidie werden in april 2026 drie Toren Labs en een Toren Top georganiseerd. Tijdens de Toren Labs konden bezoekers stemmen op ontwerpen, zelf ideeën ontwikkelen en kennismaken met voorbeelden uit binnen- en buitenland van verschillende manieren om met verloren erfgoed om te gaan. Het uitgangspunt was om verder te kijken dan de twee meest voor de hand liggende keuzes: een historische reconstructie of niets doen.

De belangstelling voor het traject was groot. Ongeveer 350 mensen bezochten de Toren Labs, zo'n 60 mensen waren aanwezig bij de Toren Top en daarnaast werden 87 enquêtes afgenomen en tientallen straatinterviews gehouden. De gesprekken maakten duidelijk dat de verdwenen toren nog altijd leeft in de stad. Tegelijkertijd ging het gesprek al snel over bredere thema's, zoals identiteit, gemeenschapsgevoel, erfgoed en de toekomst van Zwolle.

Tijdens de Toren Top gingen experts uit de wereld van erfgoed, architectuur, stedenbouw en kunst met elkaar én met het publiek in gesprek. Het doel was niet om draagvlak te creëren voor een vooraf bedacht plan, maar om samen te onderzoeken welke betekenis de verdwenen toren nog heeft en welke rol deze plek in de toekomst kan spelen.

Een opvallende uitkomst was dat er geen breed gedragen voorkeur bestaat voor één oplossing. Een historische reconstructie spreekt veel mensen aan, maar roept ook vragen op over authenticiteit en de historische betrouwbaarheid. Anderen gaven juist de voorkeur aan een eigentijdse architectonische toevoeging, een symbolische verbeelding – bijvoorbeeld met licht of drones – of kozen ervoor de plek juist leeg te laten, zodat het verlies zichtbaar blijft.

Wat ook uit de gesprekken naar voren kwam, was dat het niet alleen om een object – een verloren toren – gaat, maar om de hele plek, en om de betekenis van die plek. De kerk maakte deel uit van het religieuze, bestuurlijke en commerciële hart van de stad. Met het verdwijnen van de toren, het verleggen van de entree, het inkorten van de kerk en de sloop van de Raadhuistoren en de Latijnse School pal daarnaast, is de ruimtelijkheid aangetast en heeft de plek aan kracht en intensiteit ingeboet.

Het gaat dus niet alleen om het wel of niet terugbrengen van een toren, maar om stadsontwikkeling in het hart van de stad. Omdat die centrale plek iedereen aan gaat.

De belangrijkste conclusie was dat de grootste maatschappelijke waarde niet zozeer ligt in een toekomstige toren, maar in het proces dat daardoor op gang komt. Veel deelnemers wilden vooral meedenken over de toekomst van het Academiehuis en de betekenis van deze plek voor Zwolle. Daarmee werd de verdwenen toren niet alleen een architectonische opgave, maar vooral een maatschappelijke kans. Ook de voorbeelden van gemeenschapsprojecten die tijdens het traject zijn onderzocht, laten zien dat succesvolle initiatieven meestal niet beginnen met een ontwerp, maar met mensen. Juist het samen onderzoeken, ontwerpen, financieren, programmeren en beheren van een initiatief zorgt voor betrokkenheid en eigenaarschap. Dat werd ook in Zwolle ervaren.

De volgende stap is een vervolgtraject, opgesteld in overleg met de Rijksbouwmeester. Daarbij staat niet meteen een fysieke ingreep centraal, maar een proces waarin de stad samen onderzoekt hoe verleden, heden en toekomst met elkaar kunnen worden verbonden. Op termijn kan dat leiden tot een passend markeringspunt of een andere fysieke uitwerking.

Belangrijke lessen voor de praktijk

- Betrek bewoners, gebruikers en andere belanghebbenden vanaf het begin.
- Begin niet met een ontwerp, maar met de vraag welke betekenis een plek heeft en waarom je die betekenis wil onderzoeken.
- Gebruik verbeelding om verschillende perspectieven zichtbaar te maken.
- Het gezamenlijke proces kan minstens zo waardevol zijn als het uiteindelijke resultaat.
- Het gaat niet alleen om een verloren object, maar om de zeggingskracht van de hele plek.

Bijlage 3 bevat verschillende voorbeelden van omgang met verloren erfgoed in binnen- en buitenland.

Bijlage 4 bevat verschillende voorbeelden van gemeenschapsprojecten.

Routekaart voor het omgaan met verloren erfgoed

Wanneer erfgoed verloren is gegaan, ontstaat vaak de wens om daar iets mee te doen. Dit geldt veelal voor erfgoed dat recent verloren is gegaan (bijvoorbeeld de Vondelkerk in Amsterdam), maar het kan ook gaan om erfgoed dat langer geleden verloren is gegaan (bijvoorbeeld de Donjon in Nijmegen). De onderstaande routekaart helpt monumenteneigenaren, initiatiefnemers en andere betrokkenen om stap voor stap na te denken over verloren erfgoed. De stappen bieden houvast, maar zijn geen vast recept. In de praktijk lopen ze vaak door elkaar of worden ze meerdere keren doorlopen. Het belangrijkste uitgangspunt blijft steeds hetzelfde: niet de oplossing staat centraal, maar de betekenis van de plek voor de gemeenschap, nu en in de toekomst.

Stap 1 Zoek eerst lokaal draagvlak

Een goed initiatief begint bij de mensen die zich met een plek verbonden voelen. Ga in gesprek met bewoners, ondernemers, historische verenigingen, scholen, culturele instellingen en beheerders van monumenten. Juist door verschillende perspectieven samen te brengen ontstaat een rijker beeld van wat een plek betekent. Het gaat hierbij zowel om de betekenis van het gemis als de betekenis van eventuele latere toevoegingen.

Betrek daarbij niet alleen erfgoedsspecialisten, maar ook architecten, kunstenaars en andere ontwerpers. Zij kijken vaak anders naar een opgave en kunnen helpen om nieuwe mogelijkheden zichtbaar te maken.

Stel vooral open vragen. Wat missen mensen? Waarom wordt het erfgoed gemist? Gaat het om een herkenningspunt, een gevoel van identiteit, een ontmoetingsplek, een bijzonder verhaal of iets anders? Of wordt het gemis juist niet zo gevoeld, of anders dan door de initiatiefnemers gedacht? Door eerst de onderliggende waarden te begrijpen, ontstaat een stevig fundament voor de volgende stappen.

Stap 2 Verzamel zoveel mogelijk kennis

Onderzoek eerst wat er nog aanwezig is van het verloren erfgoed. Denk aan funderingen, archeologische resten of andere fysieke sporen. Verzamel daarnaast zoveel mogelijk informatie over het verdwenen object: historische foto's, bouwtekeningen, archiefstukken, archeologische gegevens en verhalen van bewoners.

Hoe completer het beeld van het verleden, hoe beter kan worden beoordeeld welke aanpak passend is. Wanneer een historische reconstructie wordt overwogen, is gedetailleerde en betrouwbare kennis zelfs een belangrijke voorwaarde.

Begin dichtbij huis. Historische verenigingen, gemeentelijke archieven en lokale erfgoedorganisaties beschikken vaak over veel informatie. Daarna kunnen provinciale erfgoedorganisaties en uiteindelijk landelijke instellingen worden geraadpleegd, zoals het landelijke kenniscentrum de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, zie www.cultureelerfgoed.nl. Een overzicht van erfgoedorganisaties is te vinden op www.nmo.nl en www.openerfgoed.nl.

Stap 3 Onderzoek je motivatie

De belangrijkste vraag is niet: wat willen we terugbrengen? De belangrijkste vraag is: waarom willen we iets terugbrengen?

Misschien wil je een verhaal vertellen, een herkenningspunt terugbrengen, een bijzondere gebeurtenis markeren of een nieuwe ontmoetingsplek creëren. Misschien wil je het historische stadsbeeld versterken of juist een eigentijdse toevoeging maken die verwijst naar het verleden.

Welke keuze ook wordt gemaakt, zorg dat deze voortkomt uit de betekenis van de plek. Alleen verlangen naar vroeger of de wens om een verlies ongedaan te maken is meestal geen voldoende basis voor een toekomstbestendig plan.

Stap 4 Betrek de gemeente vroegtijdig

De gemeente speelt vrijwel altijd een rol, bijvoorbeeld bij vergunningen, ruimtelijke procedures, kennis of financiering. Betrek haar daarom al in een vroeg stadium bij het initiatief.

Nodig medewerkers uit om bijeenkomsten bij te wonen, deel de voortgang en maak gebruik van hun kennis en netwerk. Vroegtijdig overleg voorkomt verrassingen en vergroot de kans op een soepel vervolg.

Stap 5 Verken verschillende mogelijkheden

Gebruik de kracht van de verbeelding. Organiseer bijeenkomsten waarin mensen niet alleen met elkaar praten, maar ook tekenen, ontwerpen en ideeën uitwerken. Laat inspirerende voorbeelden zien uit binnen- en buitenland en geef ruimte aan verschillende invalshoeken.

Globaal zijn er vier manieren om met verloren erfgoed om te gaan:

1. Historische reconstructie.
2. Eigentijdse architectonische toevoeging.
3. Symbolische verbeelding, bijvoorbeeld met licht, kunst, digitale technieken of een jaarlijkse herdenking of ander ritueel.
4. Bewust zichtbaar laten van de leegte, waarbij het verhaal van de plek op andere manieren wordt verteld.

Stel het oordeel zo lang mogelijk uit. Juist in deze fase ontstaan vaak de meest verrassende ideeën.

Stap 6. Kies een plan met toekomstwaarde

Maak op basis van de voorgaande stappen een keuze die past bij de erfgoedwaarden, de maatschappelijke betekenis, wensen met betrekking tot gebruik en beheer, beschikbaar budget en de ambities voor de toekomst.

De beste oplossing is niet altijd de meest opvallende. Soms is een subtiele ingreep of een goed verteld verhaal waardevoller dan een groot bouwwerk. Uiteindelijk gaat het erom dat verleden, heden en toekomst met elkaar worden verbonden.

Denk daarom vanaf het begin na over de toekomst van het initiatief. Kan het nieuwe verhalen opleveren? Draagt het bij aan ontmoeting, educatie of duurzaamheid? En blijft het ook over twintig of vijftig jaar betekenisvol?

Stap 7 Zoek passende financiering

Voor de uitvoering van een plan zijn vaak verschillende financieringsbronnen nodig. Het gaat daarbij om financiering van het proces, het ontwerp, de uitvoering en toekomstig onderhoud en beheer. Mogelijkheden zijn onder andere:

- Crowdfunding
- Fondsen voor cultuur en erfgoed (zie www.cultuur-ondernemen.nl)
- Particuliere schenkers of mecenasen
- Een verdienmodel waarmee het initiatief zichzelf deels financiert
- Subsidies van gemeente, provincie of andere overheden

Vaak ontstaat de beste financieringsmix door verschillende bronnen te combineren.

Tot slot

Verloren erfgoed hoeft niet het einde van een verhaal te zijn. Juist het verlies kan aanleiding zijn voor nieuwe gesprekken, nieuwe verbindingen en nieuwe ideeën.

Door eerst te onderzoeken welke waarden een plek bijzonder maken en vervolgens samen met bewoners, gebruikers en andere betrokkenen te zoeken naar een passende aanpak, kan verloren erfgoed opnieuw betekenis krijgen. Zo blijft niet alleen het verleden zichtbaar, maar ontstaat ook ruimte voor nieuwe verhalen die weer van waarde zijn voor toekomstige generaties.

Bijlage 1: Literatuur

Het traditionele erfgoeddenken is sterk beïnvloed door internationale richtlijnen zoals het Charter van Venetië (1964). Dit charter vormt een internationaal richtsnoer voor het behoud en de restauratie van monumenten en historische stads- en dorpsgezichten. Het benadrukt dat monumenten niet alleen kunstwerken zijn, maar ook belangrijke historische bronnen die met respect voor hun authenticiteit moeten worden behouden.

Binnen dit kader geldt dat restauratie alleen mag plaatsvinden wanneer dit noodzakelijk is, en dat dit moet gebeuren op basis van grondig historisch en archeologisch onderzoek. Daarbij moeten originele materialen en historische lagen zoveel mogelijk behouden blijven. Nieuwe toevoegingen of vervangingen moeten bovendien herkenbaar zijn als eigentijds werk en mogen geen vervalsing van de historische werkelijkheid veroorzaken. Daarnaast schrijft het charter voor dat alle restauratie-, conserverings- en opgravingswerkzaamheden zorgvuldig moeten worden gedocumenteerd en toegankelijk moeten zijn voor toekomstig onderzoek. Het behoud van authentieke materialen staat hierin centraal, terwijl reconstructie slechts in uitzonderlijke gevallen wordt toegestaan.

Deze benadering heeft veel betekend voor de monumentenzorg, maar is tegelijk beperkt in haar kijk op erfgoed. Erfgoed bestaat namelijk niet alleen uit materie, maar ook uit verhalen, herinneringen en identiteiten. Vanuit die bredere benadering wordt in het Nara Document (1994) benadrukt dat authenticiteit in de erfgoedzorg altijd moet worden beoordeeld binnen de culturele context van het betreffende erfgoed, omdat waardering en betekenis per cultuur verschillen.

Het Nara Document erkent dat zowel materiële als immateriële aspecten—zoals vorm, materialen, functie, tradities, locatie en betekenis—bijdragen aan de authenticiteit. Erfgoed behoort primair tot de gemeenschap die het heeft voortgebracht, maar maakt ook deel uit van het gemeenschappelijk erfgoed van de mensheid. Hierdoor zijn internationale samenwerking en respect voor diversiteit essentieel. Het Nara Document waarschuwt tegen starre beoordelingscriteria en pleit voor multidisciplinaire samenwerking, betrokkenheid van lokale gemeenschappen en periodieke herziening van waardestellingen. Uiteindelijk is het doel om culturele diversiteit te beschermen en te respecteren, zodat erfgoed als drager van menselijke geschiedenis en identiteit behouden blijft voor toekomstige generaties.

Deze verbreding van het erfgoedbegrip krijgt ook een theoretische uitwerking in het werk van Laurajane Smith, met name in *Uses of Heritage* (2006). Zij stelt dat erfgoed niet simpelweg bestaat uit oude gebouwen, objecten of tradities, maar een sociaal proces is waarbij mensen betekenis geven aan het verleden.

Smith bekritiseert het dominante erfgoeddenken, dat zij het Authorized Heritage Discourse (AHD) noemt, omdat dit vooral de visie van experts en officiële instellingen weerspiegelt. Volgens haar bepaalt dit discours welke verhalen uit het verleden worden bewaard en welke

worden genegeerd. Erfgoed is daardoor nauw verbonden met macht, identiteit en politieke belangen. Daarom pleit Smith ervoor erfgoed te zien als een praktijk waarin verschillende groepen actief herinneringen en betekenissen creëren. Op die manier kan erfgoed inclusiever worden en beter aansluiten bij de ervaringen van diverse gemeenschappen.

Dit wordt zichtbaar in verschillende casussen. In Australië worden koloniale gebouwen vaak als belangrijk erfgoed beschermd, terwijl plaatsen en tradities van inheemse gemeenschappen minder erkenning krijgen. Dit laat zien hoe erfgoedbeleid bepaalde verhalen en identiteiten benadrukt en andere marginaliseert, precies zoals Smith betoogt met haar concept van het Authorized Heritage Discourse. Tegelijkertijd laat zij zien dat lokale gemeenschappen oude industriegebieden of arbeiderswijken soms als belangrijk erfgoed beschouwen, terwijl officiële instanties deze plaatsen vaak over het hoofd zien. Voor deze gemeenschappen hebben deze plekken betekenis omdat ze herinneringen, identiteit en sociale verbondenheid uitdrukken. Daarmee wordt duidelijk dat erfgoed niet alleen in stenen of monumenten zit, maar ook ontstaat door hoe mensen ermee omgaan en betekenis geven.

Vanuit dit perspectief is erfgoed geen object, maar een sociaal proces: het ontstaat doordat mensen betekenis geven aan plekken en gebeurtenissen. Daardoor blijft ook zogenaamd “verloren erfgoed” relevant zolang het nog betekenis heeft in de samenleving.

De vraag hoe om te gaan met verloren of veranderend erfgoed komt ook terug in praktische richtlijnen zoals de Restauratieladder. Deze wordt gebruikt door monumenteigenaren, architecten, adviseurs en aannemers om verantwoorde keuzes te maken bij restauratie- en onderhoudswerkzaamheden. Het uitgangspunt is dat monumentale waarden zoveel mogelijk behouden blijven, volgens het principe: “zo veel als noodzakelijk en zo weinig als mogelijk”. Elke ingreep begint met een waardestelling van het monument, waarna de meest passende restauratiemethode wordt gekozen. De ladder kent drie niveaus van ingrijpen: conserveren (behouden), repareren en vernieuwen, waarbij vernieuwen alleen wordt toegepast als herstel niet meer mogelijk is. Bij vernieuwing gaat de voorkeur uit naar exact kopiëren van het oorspronkelijke onderdeel, gevolgd door imiteren of verbeteren met moderne technieken en materialen.

In de academische discussie over “afwezig erfgoed” sluiten Sherene A. James-Williamson, Jorjan E. Dolphy en Stephanie Y. Parker aan met hun artikel (*Absence heritage: A critical analysis for awareness, preservation and resilience*) (2024). Zij pleiten voor een bredere definitie van absence heritage, waarbij niet alleen bewust uitgewist erfgoed wordt meegenomen, zoals slavernij- of oorlogsgeschiedenissen, maar ook erfgoed dat verloren is gegaan door natuurrampen, verstedelijking, klimaatverandering, verwaarlozing of ontoegankelijke collecties.

Volgens de auteurs kan het verdwijnen of onzichtbaar worden van erfgoed leiden tot collectieve culturele amnesie, identiteitsverlies en een afname van maatschappelijke veerkracht. Aan de hand van voorbeelden uit onder meer musea, taalonderdrukking en rampgebieden laten zij zien

hoe afwezigheid bepaalt wat samenlevingen zich wel of niet herinneren. Zij stellen dat het zichtbaar maken van afwezig erfgoed—via documentatie, educatie, herdenking, participatie van gemeenschappen en digitale technieken zoals virtual en augmented reality—kan bijdragen aan bewustwording, herstel en veerkracht. Hun conclusie is dat afwezig erfgoed moet worden gezien als een opzettelijke of onopzettelijke uitwissing uit verleden, heden of toekomst, waarbij erkenning essentieel is voor cultureel geheugen en maatschappelijke weerbaarheid.

Een verwante benadering is te vinden in de oratie van Gabri van Tussenbroek, *De mythe van de onveranderlijkheid*. Hierin wordt betoogd dat monumenten vaak ten onrechte worden gezien als onveranderlijke objecten, terwijl zij in werkelijkheid voortdurend zijn aangepast aan nieuwe functies, smaken en maatschappelijke omstandigheden.

Van Tussenbroek laat zien dat ook Amsterdamse monumenten het resultaat zijn van eeuwenlange veranderingen, verbouwingen en herinterpretaties. Verandering is daarmee geen verstoring van erfgoed, maar juist een wezenlijk onderdeel van de geschiedenis ervan. Hij pleit ervoor om monumentenzorg niet uitsluitend te richten op het bevriezen van een gebouw in één historische toestand, maar ook oog te hebben voor de verschillende historische lagen die in de loop der tijd zijn ontstaan. Opvattingen over erfgoed en monumentale waarde blijven bovendien zelf ook historisch veranderlijk en worden beïnvloed door maatschappelijke, culturele en politieke ontwikkelingen.

In het beleid van de rijksoverheid komt deze benadering terug in het document van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: *Uitgangspunten en overwegingen advisering gebouwde en groene rijksmonumenten*. Dit beschrijft hoe de RCE gemeenten adviseert over wijzigingen aan rijksmonumenten binnen de Omgevingswet. De advisering is gericht op het beschermen en behouden van cultuurhistorische waarden en maakt onderdeel uit van het vergunningproces bij ingrijpende aanpassingen.

Bij de afweging worden onder andere monumentale waarden, de aard van de ingreep en de gevolgen voor het erfgoed betrokken. Het document benadrukt deskundigheid, maatwerk en transparantie, en draagt door inzicht te geven in de totstandkoming van adviezen bij aan een betrouwbare en open toepassing van monumentenzorg.

De beweging van monument naar betekenis is ook expliciet zichtbaar in het Verdrag van Faro (*De waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving*) (2025). Dit verdrag stelt niet langer het object centraal, maar de mens en zijn relatie met erfgoed. Waar veel Europese landen zich vooral richtten op het erfgoed zelf en de kwaliteit van de zorg, verschuift hier de aandacht naar betekenisgeving, participatie en samenleving.

In Nederland sluit dit aan bij ontwikkelingen rond meerstemmigheid, co-creatie, burgerinitiatief en burgerexpertise. In de uitvoeringsagenda van Faro wordt dit vertaald naar drie principes: participatie (meedoen en meebeslissen), een brede definitie van erfgoed (ruimte voor andere erfgoedopvattingen en burgerkennis) en erfgoed als hulpbron (verbinding met sociaal-maatschappelijke doelen).

Conclusie

Er zijn verschillende zienswijzen op erfgoed, zo blijkt uit de geanalyseerde literatuur. Gezamenlijk laten deze benaderingen zien dat het erfgoeddenken zich heeft ontwikkeld van een focus op materieel behoud en authenticiteit—zoals in het Charter van Venetië—naar een bredere, dynamische en maatschappelijke benadering. In deze ontwikkeling verschuift erfgoed van materieel naar immaterieel, van behoud naar betekenisgeving, en van expertgedreven beoordeling naar participatie van gemeenschappen. Erfgoed wordt daarmee niet alleen iets dat wordt bewaard, maar vooral iets dat voortdurend opnieuw wordt gevormd in relatie tot cultuur, identiteit en samenleving.

Als het gaat om reconstructie lijkt er een rode draad te vinden. Reconstructie van verdwenen erfgoed is volgens de literatuur vooral wenselijk wanneer de cultuurhistorische betekenis van het verdwenen object of landschap zeer groot is, er voldoende betrouwbare kennis beschikbaar is over de oorspronkelijke vorm en de reconstructie een belangrijke bijdrage levert aan het begrijpen van de geschiedenis van een plek. Dit geldt bijvoorbeeld voor erfgoed dat een centrale rol speelt in de identiteit van een gemeenschap of waarvan het verlies heeft geleid tot een duidelijke breuk in het collectieve geheugen. Reconstructie kan ook bijdragen aan educatie, bewustwording en herstel na oorlogen, rampen of andere ingrijpende gebeurtenissen. Daarbij is het essentieel dat de reconstructie historisch goed onderbouwd is en niet leidt tot een vervalsing van de geschiedenis. Vanuit de restauratiefilosofie blijft reconstructie echter een laatste stap, nadat is onderzocht of behoud, conservering of herstel van bestaande resten mogelijk is.

In veel gevallen verdient een andere benadering de voorkeur. Wanneer onvoldoende kennis bestaat over het oorspronkelijke erfgoed, kan reconstructie een fictief verleden creëren en is het beter om het verlies zichtbaar te maken door middel van markeringen, informatievoorziening of herdenkingsplekken. Ook wanneer juist het verlies zelf een belangrijk onderdeel van het verhaal vormt, zoals bij oorlogsschade, rampen of verdwenen gemeenschappen, kan herdenken krachtiger zijn dan herbouwen. Moderne toevoegingen kunnen geschikt zijn wanneer nieuwe functies nodig zijn of wanneer het belangrijk is om onderscheid te maken tussen historisch en nieuw werk. Een eigentijdse interventie maakt zichtbaar dat een gebouw of landschap zich blijft ontwikkelen en voorkomt dat bezoekers denken naar een volledig authentieke situatie te kijken. Daarnaast kan een moderne toevoeging het gesprek stimuleren over wat verdwenen is en waarom dat verlies betekenisvol is.

De keuze tussen reconstrueren, markeren, herdenken of een eigentijdse toevoeging maken, hangt daarom af van de monumentale waarde, de mate van historische kennis, de betekenis van het verlies zelf en de vraag welke aanpak het verhaal van de plek het meest eerlijk, begrijpelijk en toekomstbestendig overbrengt. Vanuit de besproken literatuur staat niet het terugbrengen van het verleden centraal, maar het zorgvuldig omgaan met erfgoedwaarden, herinnering, identiteit en maatschappelijke veerkracht.

Uit de literatuur komt naar voren dat je beslist niet voor reconstructie moet kiezen in de volgende gevallen:

- Onvoldoende historische kennis: Als er te weinig betrouwbare informatie is over het oorspronkelijke ontwerp, materiaalgebruik, functies of details, kan reconstructie leiden tot een fictief of misleidend resultaat.
- Cultuurhistorische waarden dreigen verloren te gaan. Wanneer reconstructie de originele resten of overgebleven historische lagen zou overschrijven, of een historische ensemblewaarde bedreigt, waardoor het monument zijn authentieke waarde verliest.
- Culturele of symbolische redenen: Als het verlies zelf een belangrijk onderdeel van het erfgoedverhaal is, bijvoorbeeld bij rampen, oorlogsschade of sociaal traumatische gebeurtenissen. Het reconstrueren zou dan het verhaal van afwezigheid en herinnering wissen.
- Beperkte maatschappelijke steun: Als de gemeenschap of belanghebbenden geen draagvlak hebben voor reconstructie, kan dit leiden tot controverse of verlies van sociale betekenis.
- Alternatieve oplossingen zijn effectiever: Wanneer markeren, herdenken of moderne toevoegingen hetzelfde doel kunnen dienen, zoals educatie, bewustwording of versterking van identiteit, zonder risico op vervalsing van de geschiedenis.
- Risico op misinterpretatie: Reconstructies kunnen de indruk wekken dat de getoonde situatie volledig authentiek is, wat verwarring over historische feiten kan veroorzaken.

Kortom, reconstructie is alleen verantwoord als ze historisch verantwoord en maatschappelijk relevant kan worden uitgevoerd en wanneer er geen cultuurhistorische waarden mee worden vernietigd; anders zijn herdenking, markering of moderne interventies vaak de betere keuze.

Bijlage 2: Inzichten uit de interviews

Voor deze handreiking zijn gesprekken gevoerd met deskundigen uit verschillende disciplines, waaronder erfgoedzorg, architectuur, bouwhistorie en erfgoedtheorie. De geïnterviewden vertegenwoordigden uiteenlopende perspectieven, maar er kwamen ook duidelijke overeenkomsten naar voren. Deze inzichten vormen een belangrijke basis voor de aanbevelingen in deze handreiking.

Opvallend is dat geen van de geïnterviewden een principiële standpunt inneemt vóór of tegen reconstructie. Veel belangrijker is volgens hen de vraag welke waarden verloren zijn gegaan, welke betekenis daaraan wordt toegekend en welke vorm van omgang met dat verlies het meest passend is.

Erfgoed bestaat uit materiaal én betekenis

De geïnterviewden benadrukken dat erfgoed meer is dan alleen historische materialen, maar ook meer dan alleen verhalen. Erfgoed bestaat uit een samenspel van materiële en immateriële waarden.

Historische materialen bevatten kennis, sporen van gebruik en informatie voor toekomstig onderzoek. Tegelijkertijd ontleen gebouwen en plekken hun betekenis aan de verhalen, herinneringen, functies en ervaringen die ermee verbonden zijn.

Waar de monumentenzorg traditioneel sterk gericht was op het behoud van het materiële, is er tegenwoordig meer aandacht voor immateriële waarden zoals identiteit, beleving, herinnering en gebruik. Dat betekent echter niet dat het materiële belang minder groot is geworden; beide dimensies zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Onderzoek eerst waaróm iets wordt gemist

Een van de meest terugkerende inzichten uit de interviews is dat bij verloren erfgoed eerst de vraag moet worden gesteld waarom iets wordt gemist.

Wanneer een gebouw, toren of monument verloren gaat, ontstaat vaak direct de wens om het precies zo terug te brengen als het was, denk aan de Notre Dame in Parijs en de Vondelkerk in Amsterdam. Volgens verschillende geïnterviewden is die reflex begrijpelijk, maar niet altijd voldoende doordacht. Het is een voorbeeld van verlies-aversie¹: mensen willen terugkrijgen wat ze kwijt zijn, maar dat verlangen is vaak emotioneel en soms nostalgisch. De tip vanuit de geïnterviewden is om, wanneer het verlangen er is om iets terug te bouwen wat verloren ging, altijd goed de motivatie te onderzoeken. Waarom wil je iets terug?

1. *Verliesaversie is de neiging om liever een verlies te vermijden dan iets gelijkaardig in de plaats te winnen. Het is de natuurlijke afkeer van verlies. Verliesaversie werd voor het eerst beschreven door de psychologen Daniel Kahneman en Amos Tversky.*

De kernvraag is dus niet:

"Hoe zouden we het terug kunnen bouwen?"

maar:

"Waarom zouden we het terug willen bouwen?"

Gaat het om het historische materiaal? Om het silhouet in de stad? Om herinneringen? Om identiteit? Om een verloren functie? Of om trots op de stad? Pas wanneer duidelijk is waar het verlangen precies op gericht is, kan een passende strategie worden gekozen.

Nostalgie alleen is geen voldoende argument

Verschillende geïnterviewden waarschuwen voor reconstructies die uitsluitend worden gedreven door nostalgie. Verlangen naar een verdwenen gebouw of stadsbeeld is begrijpelijk, maar vormt op zichzelf geen overtuigende reden voor reconstructie. Het risico bestaat dat een reconstructie vooral een decor wordt: een beeld van het verleden zonder de historische gelaagdheid, betekenis of kwaliteit die het oorspronkelijke erfgoed bezat. De reconstructie is ook altijd een projectie van het heden op het verleden, geen afspiegeling van het verleden.

Een reconstructie krijgt meer betekenis wanneer zij ook inspeelt op hedendaagse behoeften en een nieuwe maatschappelijke functie vervult. Niet het terugbrengen van een beeld, maar het toevoegen van betekenis zou centraal moeten staan.

Reconstructie is één van de mogelijke strategieën

Na de Tweede Wereldoorlog zijn in veel Europese steden de verwoeste gebouwen weer opgebouwd. Een bekend voorbeeld is de binnenstad van Warschau (waarbij de reconstructie overigens niet terugging naar het beeld van voor de oorlog, maar naar het beeld van Warschau in de 19e eeuw). Een voorbeeld in Nederland is het café tegenover de Magere Brug in Amsterdam, wat volledig verwoest en na de oorlog volledig gereconstrueerd is, zodat het historische beeld van Amsterdam op die plek weer beleefd kon worden.

De interviews laten zien dat reconstructie tegenwoordig vaker wordt beschouwd als een legitieme optie dan enkele decennia geleden. Toch wijzen de deskundigen erop dat een reconstructie nooit volledig identiek kan zijn aan het origineel. Authentieke materialen, historische bouwsporen en eeuwenlange gelaagdheid zijn immers verloren gegaan.

Dat betekent niet dat reconstructie onmogelijk is. Wel vraagt zij om zorgvuldigheid. Belangrijke voorwaarden zijn:

- Voldoende cultuurhistorische informatie over datgene wat gereconstrueerd gaat worden (bouwtekeningen, foto's, verhalen, etc.)
- Respect voor bestaande cultuurhistorische waarden, respect voor het stadsbeeld en historische ensemblewaarden;
- Een duidelijke maatschappelijke meerwaarde;
- Hoge ontwerp kwaliteit;
- Aandacht voor duurzaamheid en toekomstbestendigheid;
- Een overtuigende nieuwe functie.

Reconstructie moet daarom niet worden gezien als het herstellen van het verleden, maar als een hedendaagse interventie die zich verhoudt tot het verleden.

Soms is afwezigheid betekenisvoller dan herstel

Niet elk verlies hoeft te worden gerepareerd. Meerdere geïnterviewden wijzen erop dat ook afwezigheid betekenis kan hebben. Een verdwenen gebouw, toren of landschap kan bewust zichtbaar worden gehouden door middel van markeringen, kunstwerken, verhalen of andere vormen van herinnering. Juist de leegte kan een krachtig verhaal vertellen over verlies, verandering of geschiedenis. Deze benadering vraagt om een verschuiving van denken: niet alles wat verdwenen is hoeft terug te keren om betekenisvol aanwezig te blijven. Een voorbeeld hiervan is de sloop van het Centraal Station van Rotterdam, waar de metershoge letters Centraal Station werden omgehusseld tot de woorden *Taan laten*, welke maandenlang zichtbaar bleven tot de definitieve sloop en herbouw. De letters waren het enige wat bewaard bleef en prijken nu op de gevel van het nieuwe station. Zie ook de afbeeldingen in de Bijlage Voorbeelden van omgang met verloren Erfgoed. Ook na de aanslag op de Twin Towers in New York is de plek een tijd bewust leeggelaten en zijn twee lege bakken in de grond getuigen van de plek waar ooit de machtige torens stonden.

Verhalen geven erfgoed betekenis

Vrijwel alle geïnterviewden benadrukken het belang van verhalen. Mensen verbinden zich zelden met een monument vanwege een specifieke bouwtechniek of een bijzonder materiaal. Veel vaker gaat het om herinneringen, gebeurtenissen, personen en ervaringen die aan een plek verbonden zijn. Voor de erfgoedprofessional ligt dat anders en als je het verhaal van het materiaal vertelt, dan geldt dat ook voor een groter publiek

Persoonlijke herinneringen en collectieve verhalen spelen daarom een belangrijke rol in de waardering van erfgoed. Het verzamelen, bewaren en vertellen van deze verhalen kan een waardevolle strategie zijn, zowel naast als in plaats van fysieke reconstructie.

Nieuwe toevoegingen kunnen nieuwe betekenis creëren

De gesprekken laten zien dat moderne toevoegingen aan historische gebouwen niet per definitie strijdig zijn met erfgoedwaarden. Wanneer een toevoeging zorgvuldig is ontworpen en voortbouwt op de bestaande kwaliteiten van een plek, kan zij nieuwe betekenis toevoegen en het erfgoed toekomstbestendig maken.

Geïnterviewden wijzen erop dat monumentenzorg vroeger vooral in het teken stond van verliesminimalisatie: er werd veel gesloopt, dus het voorkomen van sloop of het beperken van het verlies was de meest voorkomende strategie. Nu gaat het vaak om transformatie met winst: een moderne toevoeging waarbij soms authentiek materiaal moet worden ingeleverd, maar waar het eindresultaat aan kwaliteit heeft gewonnen door een hoogwaardige moderne toevoeging. Soms kan het verstandig zijn authentiek materiaal in te leveren om het totaalresultaat kwalitatief beter te maken en tegelijkertijd een nieuwe functie en een nieuwe betekenis toe te voegen.

Daarbij is het essentieel dat duidelijk is welke ambitie achter de ingreep schuilgaat. Een moderne toevoeging moet meer zijn dan een opvallend object; zij moet bijdragen aan de betekenis, bruikbaarheid en herkenbaarheid van de plek.

Maak het een project van de gemeenschap

De deskundigen benadrukken het belang van participatie en maatschappelijk draagvlak. Besluiten over verloren erfgoed raken vaak aan identiteit, herinnering en emotie. Daarom is het belangrijk bewoners, gebruikers, eigenaren en andere belanghebbenden vroegtijdig te betrekken. Succesvolle projecten zijn zelden projecten van één initiatiefnemer of één deskundige. Zij worden gedragen door een bredere gemeenschap die zich kan herkennen in het verhaal en de ambities van het project.

Conclusie

Architecten kijken over het algemeen veel relaxter naar reconstructie dan erfgoedspecialisten. Waar erfgoedspecialisten vaak terughoudend zijn uit zorgen over authenticiteit en het risico op geschiedvervalsing, zien architecten reconstructie juist als een natuurlijke manier om een historische plek weer beleefbaar te maken.

Interessant is dat erfgoedspecialisten wél ontspannen zijn bij het toevoegen van iets nieuws aan historische context, een aanpak die soms “transformatie met winst” wordt genoemd. Daarbij voegt een moderne ingreep waarde toe aan de historische omgeving, waardoor het geheel uiteindelijk rijker wordt dan voorheen.

De interviews laten zien dat er geen universele oplossing bestaat voor verloren erfgoed. Reconstructie kan passend zijn, maar is niet vanzelfsprekend de beste keuze. Even waardevol kunnen strategieën zijn die inzetten op herinnering, markering, nieuwe betekenisgeving of het zichtbaar houden van afwezigheid.

De belangrijkste les uit de gesprekken is daarom dat niet de vorm van de ingreep centraal moet staan, maar de vraag welke waarden behouden, versterkt of opnieuw betekenisvol gemaakt kunnen worden voor huidige en toekomstige generaties.

Lijst geïnterviewden

Linde Egberts	Hoogleraar Erfgoedparticipatie en de regio aan Tilburg University, tevens waarnemend afdelingshoofd Landschap bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Kristof Houben	Partner en architect bij Braaksma & Roos Architectenbureau
Karel Loeff	Directeur Erfgoedvereniging Bond Heemschut
Esther Snel	Masterstudent Kunstgeschiedenis en Erfgoedbeleid, Radboud Universiteit
Gabri van Tussenbroek	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Senior specialist bouwhistorie, tevens werkzaam als hoogleraar Stedelijke identiteit en monumenten, in het bijzonder van de Nederlandse bouwhistorie, Universiteit van Amsterdam (UvA).
Leonard de Wit	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Regiohoofd Midden en Zuid

Bijlage 3: Voorbeeldencarroussel

Braunschweiger Schloss - Reconstructie

Braunschweiger Schloss werd verwoest in 1830, herbouwd in 1841 in een andere stijl, zwaar beschadigd in de Tweede Wereldoorlog en gesloopt in de jaren '60. Begin 21e eeuw is de historische gevel gereconstrueerd, met achter de gevel een modern winkelcentrum met culturele functies.

Draagvlak: Breed politiek en economisch draagvlak

Uitingsvorm: Historische façade, modern interieur

Impact: Nieuw stadscentrum, economische impuls, discussie over authenticiteit

Huidige stand van zaken: Succesvol in gebruik, won een belangrijke architectuurprijs

Jan Roodenpoortstoren - Debat

De Jan Roodenpoortstoren was een bouwwerk op de hoek van de Singel en de Torensteeg in de binnenstad van Amsterdam.

De oorspronkelijk middeleeuwse verdedigingstoren, die deel uitmaakte van de Jan Roodenpoort, werd na de aanleg van het eerste deel van de grachtengordel in 1616 verfraaid, waarschijnlijk naar ontwerp van Hendrick de Keyser. Met z'n nieuwe spits was het gebouw bijna 55 meter hoog en het diende als openbare klokkentoren en gevangenis.

In 1829 werd de toren afgebroken omdat de verarmde stad het onderhoud van de verwaarloosde en door houtrot aangetaste toren te duur vond. Ook de Haringpakkerstoren, een eindje verder op de hoek van de huidige Prins Hendrikkade en het Singel, werd toen gesloopt.

Stadsbouwmeester Abraham van der Hart heeft beide torens voor de afbraak nauwkeurig opgemeten en opgetekend zodat herbouw aan de hand van deze tekeningen mogelijk is. In de tweede helft van de 20ste eeuw werd drie maal een poging ondernomen om de Jan Roodenpoortstoren te herbouwen. Ondanks dat de oude bouwtekeningen geschikt waren voor een getrouwe reconstructie en ook de financiële middelen beschikbaar kwamen, vond de herbouw niet plaats doordat er onvoldoende maatschappelijk en politiek draagvlak was.

In 2003 zijn de contouren van de toren zichtbaar gemaakt in de keitjesbestrating van de in 1648 gebouwde Torenluis.

De Torenluis en de Jan Roodenpoortstoren
Hendrik Gerrit ten Cate - Rijksmuseum

Haringpakkerstoren - Debat

De Haringpakkerstoren was een toren op de hoek van de Singel en de huidige Prins Hendrikkade in de Binnenstad van Amsterdam. Hij is net als de Jan Roodenpoorttoren in de 19e eeuw afgebroken, omdat de toren verwaarloosd was en men herstel en onderhoud te duur vond.

Ter gelegenheid van het 50-jarige bestaan van Stadsherstel Amsterdam bood deze instelling de stad de herbouw van deze toren aan. Op 12 april 2010 werd echter bekendgemaakt dat zij daar van afzag. Dit uit vrees dat de authenticiteit van de binnenstad aangetast zou worden en de daaruit voortvloeiende mogelijkheid een eventuele plaatsing van de grachtengordel op de werelderfgoedlijst van UNESCO mis te lopen. Het standpunt van UNESCO over reconstructie(s) is echter sinds 2012 aan het verschuiven. In de hernieuwde richtlijnen van de UNESCO (31 juli 2021, Artikel 86) staat dat "reconstructie acceptabel is op basis van volledige en gedetailleerde documentatie". In het geval van de Haringpakkerstoren is deze documentatie voor 100% aanwezig. Het is daarom niet ondenkbaar dat de herbouw van de toren alsnog zal plaatsvinden.

Paleis voor Volksvlucht - Debat

Het Paleis voor Volksvlucht was een groot glazen gebouw voor tentoonstellingen, concerten en theater aan het Frederiksplein in Amsterdam. Het werd gerealiseerd door de Vereeniging voor Volksvlucht tussen 1859 en 1864. Het was gesitueerd op de as van de Sarphatistraat op het Frederiksplein.

Al snel bleek dat exploitatie als tentoonstellingsgebouw niet haalbaar was. Het Paleis voor Volksvlucht werd meer en meer een vermaakscentrum. In 1881-1883 werd een door A.L. van Gendt ontworpen Galerij gebouwd die aansloot aan het hoofdgebouw, en waarin luxe winkels werden gehuisvest, die de concurrentie met de P.C. Hooftstraat moesten aangaan.

Het Paleis voor Volksvlucht werd in de nacht van 17 op 18 april 1929 door brand volledig verwoest. Hoewel het gebouw voornamelijk uit ijzer en glas bestond breidde de brand zich snel uit. De Galerij bleef grotendeels gespaard, en was nog tientallen jaren een geliefde speelplek voor kinderen. In 1960 werd ook De Galerij afgebroken. In 1968 verrees op deze plek het nieuwe gebouw van De Nederlandsche Bank.

Onder leiding van wijlen Wim T. Schippers wordt er al jaren in Amsterdam gepleit voor herbouw van het Paleis van Volksvlucht, maar dan op een andere plek. Vooralsnog is er nog geen definitief besluit over eventuele herbouw genomen.

Lange Lies & Lange Jan in Heerlen - Symbolische verwijzing

Twee iconische mijnschoorstenen verdwenen na de sluiting van de mijnen in de jaren '70. In 2017 ontwierp Jean-Michel Crapanzano een kunstwerk met lichtbundels die de oorspronkelijke hoogte van de schoorstenen markeren.

Draagvlak: Men is blij dat de schoorstenen zichtbaar blijven, reactie op de uitvoering is wisselend

Uitingsvorm: Lichtinstallatie

Impact: Emotionele herinnering, erfgoed gevat in een tijdelijke ervaring

Huidige stand van zaken: Periodiek zichtbaar kunstwerk

Uniastate in Beers (Friesland) - Symbolische verwijzing

Deze middeleeuwse stinse (toren) en state (huis) in Beers, Friesland verdwenen; alleen de plek bleef. Het gebouw is teruggebracht als open silhouet: een stalen constructie. De stinse is teruggebouwd tot uitkijktoren.

Draagvlak: Lokaal initiatief, erfgoed gedreven

Uitingsvorm: Stalen contour van oorspronkelijke gebouwen

Impact: Nieuwe recreatieve functie, verleden zichtbaar, lokale identiteit versterkt

Huidige stand van zaken: Kleinschalig, maar geliefd landmark

Stalen replica state van de Unia's
Uniastate Beers

Centraal Station Rotterdam - Symbolische verwijzing

Het Centraal Station van Rotterdam is ontworpen door architect Sybold van Ravesteyn als onderdeel van de wederopbouw. Met de groei van Rotterdam voldeed het oude station niet meer aan de wensen en eisen van haar gebruikers, zoals de capaciteit en de inrichting. Het gebouw werd in 2007 gesloopt om plaats te maken voor het huidige moderne station.

In het proces van sloop en nieuwbouw kreeg oude gebouw nog één keer de aandacht. Dit gebeurde in de vorm van een ode aan het Centraal Station en de architect met een letterwisseling. De oude vertrouwde letters op het dak vormden tot de sloop de zin TRAAN LATEN.

In 2004 gaven ProRail en de gemeente Rotterdam de opdracht aan Team CS, een coöperatie tussen Benthem Crouwel Architecten, Meyer en Van Schooten, en West 8 om een nieuw centraal station te ontwerpen. In 2012 is de zes keer zo brede, nieuwe reizigerstunnel geopend en in 2013 is de fietstunnel weer opengesteld. Aan de zuidzijde zijn op uitdrukkelijk verzoek van de Rotterdamse bevolking, de klok en de letters 'Centraal Station', in de belettering die architect Van Ravesteyn op het oude station had laten aanbrengen, teruggekeerd.

Notre-Dame de Paris - Reconstructie

In 2019 verwoestte een grote brand delen van de kathedraal, waaronder de torenspits. Er is gekozen voor een getrouwe reconstructie van de kathedraal, inclusief de iconische spits.

Draagvlak: Internationaal en nationaal draagvlak

Uitingsvorm: Herbouw van originele architectuur

Impact: Herstel van cultureel wereldicoon, herwaardering van ambacht

Huidige stand van zaken: (Vrijwel) afgerond, in 2024 ging het gebouw weer open, laatste werkzaamheden in 2026

Donjon Nijmegen - Debat

De middeleeuwse Donjon, ook wel bekend als de Reuzentoren, op het Valkhof werd in de 18e eeuw gesloopt. In 2005 kwam er een replica van steigers en met foto's bedrukte doeken ter gelegenheid van het 2000-jarig bestaan van Nijmegen. Plannen om de donjon te herbouwen als landmark voor de stad vormden jarenlang een groot onderwerp van discussie.

Aanpak: Voorgenomen reconstructie

Draagvlak: Verdeeld (voor- en tegenstanders)

Uitingsvorm: Historiserende herbouw

Impact: Breed publiek debat, politieke impasse, verdeeldheid blijft

Huidige stand van zaken: Herbouw is sinds 2018 van de baan

Bijlage 4: Voorbeelden van gemeenschaps-ontwikkelingsprojecten

Binnenlandse projecten

De Ekokathedraal - Mildam / Heerenveen

Kunstenaar-filosoof Louis le Roy begon in 1965 een project zonder eindplan: vrijwilligers stapelen stenen, puin en stoeptegels zonder cement, zodat natuur en mens samen het "gebouw" vormen. Het werk gaat generaties door.

Mensen doneren materiaal, planten bomen en onderhouden paden. Er zijn workshops en scholen bouwen mee. De plek werd een soort moreel landschap: een fysiek symbool van hoe een gemeenschap wil leven. Vrijwilligers stapelen nog elke week stenen.

Batavia - Lelystad

Meer dan 600 jongeren, werkzoekenden, leerlingen en vrijwilligers bouwden o.l.v. een 'bouwheer' in 10 jaar tijd de Batavia. Dit project was veel meer dan alleen de herbouw van een schip – het gaf honderden jongeren de kans om eeuwenoude ambachten, zoals houtbewerking en scheepsbouw, opnieuw tot leven te brengen.

De Batavia werd een levend monument van vakmanschap, doorzettingsvermogen en samenwerking. Tot op de dag van vandaag blijft het schip deze tradities voortzetten. Vrijwilligers en studenten werken aan het onderhoud van de Batavia, waardoor het ambacht van scheepsbouw blijft bestaan en wordt doorgegeven aan nieuwe generaties.

Bouwurk - Leeuwarden

In het hart van Leeuwarden, voor de Oldehove, bouwde Arcadia een '*mienskipshûs*' van wol, vlas en andere Friese materialen. Bouwurk was een kathedraal van deze tijd: een eerbetoon aan de Fryske mienskip. Gebouwd door lokale makers, met materialen uit de omgeving. Iedereen kon meedoen: inwoners, kunstenaars, ontwerpers, bedrijven, theatermakers en nieuwsgierige bezoekers. Je kon een stekje doneren voor de oase of je aanmelden als vrijwilliger. Samen maakten de mensen een plek vol herinneringen, verhalen en avonturen om *grutsk* op te zijn.

NDSM-werf - Amsterdam

Na het failliet van de oude scheepswerf lag het terrein er leeg en vervallen bij. In plaats van volledige commerciële her-ontwikkeling ontstond er een beweging van kunstenaars, skaters, bouwers, buurtgroepen en makers die de hallen zelf gingen opbouwen, aanpassen en hergebruiken.

Mensen bouwden: ateliers, podia, skatebanen, cafés, festivals, kunstinstallaties.

Veel gebeurde met hergebruikte materialen en vrijwillige arbeid.

Ruigoord - Amsterdam

Een voormalig dorp werd opgeslokt door de havenuitbreiding van Amsterdam. Krakers, kunstenaars en bewoners hielden het gebied levend door gebouwen zelf te herstellen, podia te bouwen, festivals te organiseren en collectieve kunstwerken te maken.

De plek werd een symbool van alternatieve stedelijke cultuur, autonomie en collectieve creativiteit. Niet de gemeente bepaalde de betekenis van de plek, de gemeenschap deed dat.

De Ceuvel - Amsterdam-Noord

De Ceuvel is een duurzame broedplaats voor creatieve en sociale ondernemers op een voormalige scheepswerf aan het Johan Van Hasselkanaal in Amsterdam-Noord.

Nu is het een bruisende gemeenschap van ondernemers en kunstenaars met een groen hart, die eigenhandig hebben meegebouwd aan hun werkplekken in Amsterdams eerste circulaire kantoorpark. Het terrein bevat creatieve werkplekken, een cultureel centrum rondom duurzaamheid, een café-restaurant, ruimtes voor verhuur en drijvend hotel.

Buitenlandse projecten

Middeleeuwse kathedralen

Middeleeuwse kathedralen waren collectieve projecten. Hele steden hielpen mee met geld inzamelen, stenen vervoeren, bouwen, glas-in-lood maken, schilderijen en beeldhouwkunsten maken, voedsel leveren, ambachten leren. Bouw duurde vaak tientallen jaren, soms eeuwen. De kathedraal was de identiteit van de stad. Niet alleen religieus, maar ook economisch, sociaal en politiek. Mensen leefden met het idee: "wij bouwen iets dat groter is dan onszelf."

La Sagrada Familia - Barcelona

De basiliek wordt sinds 1882 gebouwd en is grotendeels gefinancierd door donaties van gewone burgers. Generaties Barcelonezen doneerden geld, werkten mee, leerden ambachten en zagen hun stad en het gebouw veranderen.

Bruder Klaus Kapelle - Eifel (Duitsland)

De kapel is gesticht door een boerenechtpaar dat de wens had om op eigen grond een kapel te stichten 'uit dankbaarheid voor een goed en vervuld leven'. De kapel zou gewijd moeten worden aan de in Zwitserland bekende Rooms-Katholieke heilige voor de vrede, Bruder Klaus.

Het echtpaar stuurde een brief aan de wereldberoemde Zwitserse architect Zumthor met de vraag of hij een kapel voor hen kon bouwen. Omdat Bruder Klaus de patroonheilige van Zwitserland is en tevens de favoriete heilige van zijn moeder, stemde Zumthor ermee in onder één voorwaarde: het bouwen zou samen met de boerengemeenschap gebeuren.

De kapel staat op een heuvel midden in een groot stuk open akkerbouwland en is gebouwd door boerenfamilies uit de omgeving en vrienden van het echtpaar.

Angel of the North - Gateshead (Engeland)

Kunstenaar Gormley ontwierp het kunstwerk ter ere van de mijnarbeiders en scheepvaartarbeiders. Voormalige staalarbeiders uit Noord-Engeland hielpen mee aan de constructie.

Het beeld staat op een voormalige mijn. Daardoor werd het een monument een rouwplek voor het verlies van de mijnindustrie en de scheepsvaartindustrie, maar ook een trots symbool van de overgang van industriële naar culturele identiteit. Het kunstwerk voelt als collectief geheugen.

Waarom voelen deze projecten zo sterk?

Omdat mensen zich een plek meer toe-eigenen wanneer ze:

- Samen iets hebben gebouwd
- Materiaal hebben aangeraakt
- Tijd hebben gegeven
- Samen problemen hebben opgelost

Daardoor ontstaat trots, herinnering, gemeenschap en betekenis. Hierdoor blijven deze plekken vaak cultureel heel belangrijk, soms belangrijker dan perfect ontworpen nieuwbouwgebieden.

Wat is het verschil met 'normale' stadsontwikkeling?

Bij gewone stadsontwikkeling:

- Bouwen professionals
- Consumenten bewoners de plek

Bij deze projecten:

- Bewoners maken de plek mede zelf
- Bouwproces en arbeid wordt identiteit
- De stad krijgt een verhaal
- Mensen voelen (emotioneel) eigenaarschap

Wat deze projecten gemeen hebben

1. Bouwen is een ritueel

Mensen werken en zweten samen, leren samen, offeren tijd op, maken herinneringen.

Daardoor krijgt de architectuur emotionele lading. Het gaat minstens zoveel om het proces als om het resultaat.

2. Tijd is essentieel

Bijna al deze projecten duren jaren, decennia, soms eeuwen. Ook dat geeft betekenis.

3. Arbeid wordt zichtbaar

Je voelt je handen, het materiaal, de imperfectie, de menselijke aanwezigheid. Dat maakt het bouwwerk levend.

4. De plek wordt "van ons"

Mensen ervaren de plek niet als consumptiegoed, maar als collectief bezit; mensen ontwikkelen eigenaarschap. En precies daardoor ontstaan iconische plekken die generaties meegaan.

Colofon

Deze handreiking is ontwikkeld onder verantwoordelijkheid van Academiehuis Grote Kerk Zwolle.

Tekst

Saskia de Geus

Vormgeving

Bart Jansen, Marion Roozendaal, Leon Starke

Beeld

Douwe Dijkstra, Jan Grasdorp, Collectie Overijssel, Kasper Veenstra, Leon Starke, Rijksmuseum, Uniastate Bears

Met dank aan:

Kernteam

Coby Zandbergen, Henk Snel, Joep van der Heijden, Saskia de Geus, Leon Starke

Klankbordgroep

Martijn Boer, Evelyn Borgsteijn, Luca Bults, Irma Gelderblom, Ida van den Hoogen, Jaap Kruin, Geeke Snijders, Jan Watze Zijffers

Deelnemers Toren Top

Leonard de Wit, Sjoerd Feenstra, Kristof Houben, Francesco Veenstra, Evelyn Borgsteijn, Peter Kamphuis, Martijn Boelhauwers

Jan de Jong, Wim Eikelboom, Marleen Stein

Augustus 2026

'*Wat je vergat, zal je toekomen*' is afkomstig uit een gedicht van dichtster, actrice en beeldend kunstenaar Roberta Petzoldt.

Academiehuis

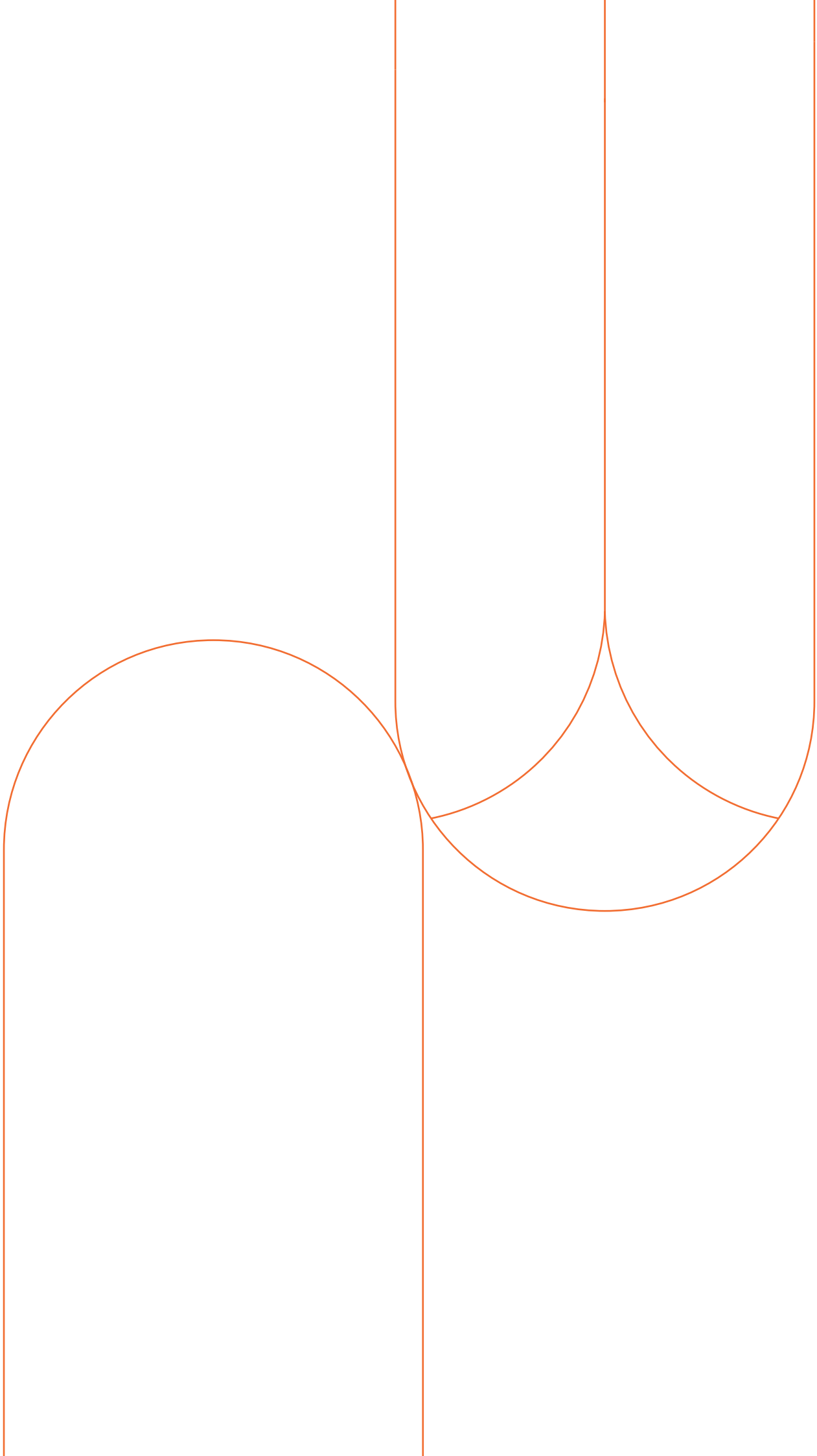
Grote Kerk Zwolle

Grote Markt 18

8011LW Zwolle

038 421 2512

info@academiehuis.nl

Academiehuis
Grote Kerk Zwolle